

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וישלח, תשס"ז
מספר 681

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ההתחייבות הכספית שבכתובה

שכם בן חמור חשקה נפשו בדינה בת יעקב, וכדי לקבל את הסכמת בני משפחתה הציע להם סכום כסף שבעיניו היה בגדר 'הצעה שאי אפשר לסרב לה' (לד: יא-יב):

ניאמר שכם אל-אביה ואל-אחיה אמצא-חן בעיניכם נאשר תאמרו אלי אתן. הרבו עלי מאד מהר ומתן ואתנה פאשר תאמרו אלי ותנו-לי את-הנעך לאשה.

ה'מוהר' וה'מתן' הם סכומי כסף או שווה-כסף, שהחתן או משפחתו מעבירים לידי משפחת הכלה. גובה הסכום נתון למשא ומתן, ויש שהוא מומר בעבודה או במעשה מוגדר הקשה לביצוע.¹ המוהר הוא סכום מוגדר וקבוע על פי חוק, והמתן הוא סכום הנקבע בהסכם בין המשפחות או כפי נדבת לבו של החתן,² ויש מי שפירש שהמוהר והמתן חד הם.³

בימי חז"ל עבר ה'מוהר', שחז"ל כינהו 'כתובה',⁴ שינוי משפטי ניכר: את הסכום המדובר החתן נותן לא בתחילת תהליך הנישואין אלא בסופו. חז"ל העמידו את הכתובה על סכום קבוע – מאתיים זוז בנישואים ראשונים של האישה ומאה זוז בנישואים חוזרים. סכום זה הוא אחיד ומחייב; אין לגרוע ממנו ואין להוסיף עליו: "בתולה כתובה מאתיים ואלמנה מנה".⁵ התקנה שמעבירה את תשלום הסכום מתחילת הנישואין לסופם מיוחסת לשמעון בן שטח:⁶ בראשונה היו נותנין לבתולה מאתיים ואלמנה מנה, והיו מזקינין ולא היו נושאיין נשים ... עד שבא שמעון בן שטח ותיקן, שיהא כותב לה' כל נכסי אחראין לכתובהה'.

מאתים זוז הם סכום נכבד.⁷ הבחורים הצעירים נאלצו לחסוך במשך שנים רבות עד שהגיעו לסכום הנדרש, ובינתיים היו הכלות יושבות בבית אביהן ועיניהן כלות. מטרת תקנתו של שמעון בן שטח הייתה להוריד את גיל הנישואין באמצעות הקלה על החתן, על ידי שהפך את הסכום מ'מחיר הנישואין' ל'מחיר הגירושין'. מטרה אחרת לתקנת הכתובה הייתה חיזוק מוסד הנישואין: "בראשונה היתה מונחת כתובהה אצל אבותיה והיתה קלה בעיניו לגרשה ... התקין שמעון בן שטח שיהא אדם נושא ונותן בכתובת אשתו".⁸ אם כן, הכתובה מטרתה "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה".⁹ תקנת שמעון בן שטח היא שהאישה מלווה לבעלה את כסף המוהר לעשות בו כרצונו, אלא שהוא חייב להבטיח את פרעונו בשעת הצורך בשעבוד כל נכסיו.¹⁰

¹ סכומי כסף: בר' כ: טז, שמ' כב: טז. שווה כסף: בר' כד: נג, וראו רמב"ן להלן הערה 2. עבודה: בר' כט: יח-כ, כח-ל. מעשה קשה לביצוע: בר' לד: טו, שמ"א יח: כה.

² סכום קבוע: דב' כב: כט. ה'מתן' הוא מלשון מתנה, כמו 'מתן בסתר' (מש' כא: יד). וראו רמב"ן לבר' לג: יב, שהמוהר הם סבלונות שהבחורים שולחים לבתולות כאשר יישאו אותן, ומתן הם מגדנות או כסף וזהב לאביה ולאחיה. וכן הוא ברמב"ן לשמ' כב: טו.

³ מצודת ציון לשמ"א יח: כה.

⁴ ירושלמי כתובות פ"ג ה"ה: "אין מוהר אלא כתובה", וראו רש"י לבר' לד: יב. המונח 'כתובה' משמש בחז"ל בדרך כלל לציון הסכום שהבעל חייב לשלם לאשתו בסיום נישואיהם, ולא לתיאור כתב ההתחייבות שהעדים חותמים עליו והחתן מוסרו לכלה למשמרת בסוף טקס הנישואין. כדי להבדיל ביניהם יש מדויקים לומר 'עיקר כתובה' כשהכוונה לסכום הכסף ו'שטר כתובה' כשהכוונה לכתב ההתחייבות. משנה כתובות א, ב. 'מנה' הוא מטבע שערכו מאה זוזים. וראו בכתובות נו ע"ב ניסיונות שונים לעקוף את התקנה בדבר סכום קבוע ומחייב.

⁵ כתובות פב ע"ב.

⁶ סכום זה מספיק למחיה של אדם למשך שנה. ראו פירוש תפארת ישראל על פאה ח, ח.

⁷ ירושלמי כתובות פ"ח ה"א.

⁸ בבא קמא פט ע"א.

⁹ ראו: א"ל אפשטיין, תולדות הכתובה בישראל, ניו יורק תשי"ד, עמ' 13-16.

במקביל לשינוי ה'מוהר' ל'כתובה', השתנה גם ה'מתן' ל'תוספת כתובה'.¹¹ עיקרה של תוספת הכתובה הוא נתינת רשות ביד החתן לעוד התחייבות ממונית: "אף על פי שאמרנו 'בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה', אם רצה להוסיף – אפילו מאה מנה יוסיף".¹² לבד מ'תוספת כתובה' יש שמזכירים בכתובה גם את הנדוניה שהכלה מביאה, שכן החתן או יורשיו חייבים להחזיר לאישה את ערך הנדוניה לאחר פטירתו או לאחר גירושיה. במשך הדורות מוצאים כמה מנהגי 'תוספות כתובה' שנהגו בקהילות ישראל. יש שנהגו שהחתן מוסיף לכלה 'תוספת נדוניה', יש 'תוספת שלישי', יש 'מוקדם' ו'מאוחר' ועוד שמות לתוספות כתובה למיניהן. הצד השווה שבכולם שהכול עולה לסכום מוגדר שמוטל כחוב על האיש או על יורשיו לשלם לאישה בסיום הנישואין – בגירושיה או בפטירת הבעל. במקורו נועד סכום זה להקשות על גירושיה פזיזים, והוא הבסיס הכלכלי של האישה לימים שלאחר סיום הנישואין.

מלבד החיוב במאתיים הזוזים שהוא קבוע ועומד מתקנת חז"ל, הסכום הכולל של כל תוספות הכתובה הוא מה שמכונה בציבור 'סכום הכתובה'. זהו הסכום שעליו הרב מכריז תחת החופה בזמן הקראת הכתובה, ויש רבנים שבכוונה תחילה אינם מכריזים. בכמה מקהילות ישראל נהגו לרשום בתוספות הכתובה סכום הנקוב במטבע שהיה מקובל בזמנם ובמקומם, ויש שהוסיפו לרשום את הסכום במטבע עתיק שזה מאות שנים אינו בשימוש.¹³ הרבה קולמוסים נשתברו בידי הפוסקים בשאלת ערך הכתובה כאשר היא מגיעה לפירעון,¹⁴ והכרעה ברורה עדיין אין.

בציבור פשט המנהג לראות בסכום הכתובה ביטוי לערכה של הכלה בעיני החתן. יש שהכלה או הוריה מתעקשים להגדיל את הסכום ככל האפשר. גובה הסכום משמש גם להשוואה לנישואים אחרים באותו המקום ובאותו הזמן. כבר לפני מאות שנים נפוצה התופעה של סכומי כתובה הגבוהים הרבה מהיכולת הכספית האמתית של החתן,¹⁵ וברוב קהילות ישראל במאות השנים האחרונות עלו סכומי הכתובות מעלה מעלה עד שהפכו לבלתי סבירים לחלוטין. כאשר החתן מתחייב בסכום מופקע שאין לו כל יכולת מעשית לעמוד בו, ברור לחתן ולכלה ולחברה כולה שאין כאן התחייבות אמיתית, אלא צעד סמלי ורעיוני בלבד, ויש שמפקקים בכלל בתוקף ההלכתי של כתובה כזו. כך נעקרה תקנת חז"ל "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה" ממקומה, שכן בעיני הציבור הפכה הכתובה ממסמך משפטי מחייב למסמך טקסי בלבד.¹⁶ בדורות האחרונים ניסו חכמי ישראל בכמה קהילות להילחם בתופעת הסכומים המופקעים. למשל, בשנת תש"י הוצע במועצת הרבנות במרוקו לתקן תקנה שתגביל את סכומי הכתובה:¹⁷

וזה כמו עשרים שנה עמדו איזה אנשים רמים וגבוהים בעיניהם, מעצמם בלי תקנת ותיקין או שבעת טובי העיר, והפריזו על המידה אשר גבלו הראשונים וגביהו התוספת על הנדוניה מאה לעשרה, ואחרים הלכו בעקבותיהם ... ודור אחר דור הולכים ומוסיפים עד שהגיעו לשער הגדול של מליונים.

היום בתי הדין הרבניים בבואם לדון בתיקי גירושיה מתעלמים בדרך כלל מהסכום הנקוב בכתובה, ומשיתים על הבעל סכום אחר שנקבע לעתים בהסכם הגירושיה בין הצדדים או על פי שיקול דעתם של הדיינים. וכותב הרב משה פיינשטיין זצ"ל:¹⁸

כמעט בכל עניני גירושיה אין נוגע למעשה כי אחרי שאי אפשר לגרש בעל כורחה תלוי בגירושיה במי שתובע הגט ונותן לצד השני סך גדול כפי שמתרצה ליתן או לקבל הגט, וגם באלמנות אף כשיאין אמותיהן של הבנים ברוב המקרים יש צוואה וגם יש בזה חוקי המדינה שהרבה מתרצין או מוכרחין לעשות.

לאחרונה מנסים להגביל את הסכומים הנרשמים בכתובה כדי להחזיר לכתובה את מעמדה ההלכתי וכדי לקיים את תקנת חז"ל "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה". למשל, הרב דיוכובסקי מציע להעמיד את סכום הכתובה על 60,000 ש"ח, ובשום פנים לא יותר מ-120,000 ש"ח.¹⁹ ייתכן שלא ארוכה הדרך עד שנראה שירדו סכומי הכתובה חזרה לגבולות הסבירים, ותחזור עטרת תקנת חז"ל למקומה הראוי ולמטרתה כבתחילה – לתת יציבות לחיי הנישואין בעם ישראל.

ד"ר יואל שילה

המכללה האקדמית אשקלון

¹¹ ולא כדעת אפשטיין שהמתן הפך ל'תוספת נדוניה', על פי המובא בבראשית רבא פ"פ סימן ז: "מוהר-פרנון, מתן-פראפורון", ופראפורון ביוונית פירושו נדוניה. וכן במדרש שכל טוב לבר' לד: "מוהר זו נדן, פירוש נדוניה, ומתן זו תוספת נדוניה". ראו: אפשטיין שם עמ' 51 הערה 2.

¹² משנה כתובות פ"ה מ"א.

¹³ למשל, בכתובה ממזרח אירופה נהגו לרשום סכום ב'זקוקים', שהוא מטבע פולני עתיק; במערב אירופה ובאיטליה נקבו סכום ב'ליטרים'; במרוקו – דורוס; בהודו – רופיא; בתימן – קרש; ברוסיה – רובל כסף; בעיראק – דינאר.

¹⁴ רבנו שמואל הלוי סג"ל, **נחלת שבעה**, בני ברק תשס"ו, כרך א' סימן י"ב אות לא, עמ' רמט-רצ; רבי יהודה קלמר, **תוספת כתובה**, ירושלים תש"ג, עמ' יג-טז; גרשון גרמן, "שיעורן הכתובה", **תחומין** כה, אלון שבות תשס"ה, עמ' 195-203.

¹⁵ תוספות כתובות נד ע"ב ד"ה אף על פי: תימה דעכשיו נהגו שכותב חתן לכלה מאה ליטריין אע"פ שאין לו שוה פרוטה. בארה"ב פסק בית המשפט מפורשות "גם ליהודים אורתודוקסיים הכתובה מהווה מסמך טקסי ולא מסמך ממוני מחייב". ראו: הרב מתתיהו ברויד והרב יונה רייס, "ערכה של הכתובה", **תחומין** כה, אלון שבות תשס"ה, עמ' 180-189, הערה 35.

¹⁷ משה עמאר, המשפט העברי בקהילות מרוקו – ספר התקנות, ירושלים, עמוד 270.

¹⁸ **שו"ת אגרות משה** חלק אה"ע ד סימן צא (עם שינויים קלים לעברית). מקרה קיצוני של סכום כתובה מוגזם הובא בשנת תשנ"א לדיון בבית הדין הרבני בחיפה (פד"ר טו עמ' 211), כאשר בכתובה התחייב הבעל בסכום של 240 מליון ש"ח! במקרה זה פסקו הדיינים שעל האיש לשלם לאישה 10,000 דולר בלבד.

¹⁹ הרב שלמה דיוכובסקי, "סכום הכתובה-הצעה לנוסח מתוקן", **צהר** יז, חורף תשס"ד, עמ' 25-29.